

УДК 342.1

О. Стець,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Ковтун,

асистент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ «ПРАВЕДНИК МИРУ» В УКРАЇНІ

В історії українського народу події Другої світової війни посідають особливе місце. Пам'ять про війну є духовно-історичним надбанням українського народу, що створює підвалини його самодостатності й самобутності. Офіційне замовчування багатьох фактів у радянські часи породило безліч невіршених питань. Одним із таких є проблема правового визначення статусу учасників і жертв Голокосту, а також осіб, які рятували євреїв від переслідувань, визначення їхнього соціального захисту, що для України з отриманням незалежності набуває все більшого значення.

У 2015 р. весь світ відзначає 70-і роковини звільнення концтабору «Аушвіц» і 70-річчя Великої Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками.

Соціальний захист – це система принципів, методів, законодавчо встановлених державою соціальних гарантій, заходів та установ, які забезпечують надання оптимальних умов життя, задоволення потреб, підтримання життєзабезпечення й діяльного існування особистості, різних соціальних категорій і груп. Під системою соціального захисту розуміється сукупність законодавчо встановлених економічних, соціальних, юридичних гарантій і прав, соціальних інститутів і установ, що забезпечують їх реалізацію та створюють умови для підтримання життєзабезпечення й діяльного існування різних со-

ціальних верств і груп населення, передусім соціально вразливих.

Ситуація, що склалася, вимагає розроблення та реалізації низки радикальних заходів щодо зміни офіційного статусу осіб, котрі брали участь у Другій світовій війні, та їхньому закріплення в законодавчому порядку. Тому метою статті є вироблення механізму юридичного оформлення правового статусу «Праведник Миру» або «Праведник Світу» в Україні («Український Праведник Миру»). Відповідно до поставленої мети, авторами сформульовані завдання:

- визначити поняття «Голокост» і особливості його проведення в Україні;
- дослідити проблему участі українців і представників інших національностей у порятунку єврейського населення в роки Другої світової війни;
- з'ясувати значення дефініції «Праведник Миру» й особливості соціального захисту осіб, які набули цього статусу в різних країнах світу;
- розробити законопроект «Про вшанування жертв Голокосту» в Україні.

Об'єктом вивчення у статті є правовий статус «Праведників Миру».

Предметом дослідження є особливості правового статусу «Праведників Миру» в Україні («Українських Праведників Миру»).

Джерельним підґрунтям роботи стали оприлюдненні спогади жертв Голокосту й нормативно-правові акти різ-

них країн світу з проблем визначення статусу «Праведників Миру».

Вивчення проблем вшанування «Праведників народів світу» неможливо без з'ясування дефініції «Голокост» і особливостей реалізації окупаційної політики німецько-фашистської влади на українських територіях. Цим проблемам присвячені сучасні роботи І. Щупака, І. Арада, К. Беркгофа та ін. Дослідженню феномена «Праведників народів світу» в Україні присвячені розвідки Г. Костелянець, О. Круглова, Я. Сусленського, Н. Сугацької та І. Щупака.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивного підходу до висвітлення явищ минулого, що базуються на пріоритеті комплексного використання джерел у поєднанні зі спеціальними методами дисциплін історичного циклу. Під час вирішення кожного із завдань були застосовані такі методи: проблемний, що передбачає узагальнений аналіз на основі попереднього синтезу матеріалу; хронологічний, для відтворення послідовності подій; порівняльно-історичний із проведенням історичних аналогій, застосовано з метою виявлення підґрунтя й аналізу розвитку історичних явищ; соціологічний, використовується під час дослідження конкретних соціально-правових фактів; порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити юридичні поняття, явища і процеси та виявити між ними схожості й відмінності.

У статті свідомо вживаються майже тотожні категорії «Праведник народів світу», «Праведник Миру», «Праведник Світу» та «Український Праведник Миру». Автори дослідження пропонують термін «Український Праведник Миру» трактувати як «особу українського етнічного походження, яка, незважаючи на загрозу своєму, своїх рідних і близьких життю, здоров'ю, соціальному й економічному становищу, рятувала євреїв від нацистського переслідування».

Практичне значення дослідження полягає в можливості залучення пода-

ного фактичного матеріалу для використання під час вивчення курсів історії України, історії держави і права України, а також для подальшого введення у правовому полі України статусу «Український Праведник Миру».

У статті вперше в Україні запроваджено чітке визначення терміна «Український Праведник Миру», а також запропоновано законодавчі норми щодо вшанування жертв Голокосту.

Звання «Праведник Миру» має міжнародний статус. При вшануванні Праведників їх нагороджують грамотою і медаллю, на якій викарбовано текст: «Той, хто врятував життя, подібний тому, хто врятував увесь світ».

«Праведник народів світу» (на івриті – гасідей уммот га-олам) – почесне звання, що присуджується державою Ізраїль тим, хто в роки Другої світової війни в окупованій нацистами Європі рятував євреїв від знищення. Термін походить з іудаїзму, спочатку використовувався для позначення не євреїв, які дотримувалися 7 основних заповідей із 613, обов'язкових для євреїв [16].

Присвоєння звання «Праведник народів світу» виражає собою прагнення жертв віддати данину поваги людям, які стали на їхній захист за часів переслідувань і найбільшої трагедії. Виходячи з принципу відповідальності кожного за свої вчинки, учасники проекту прагнуть знайти тих, хто допомагав переслідуванню євреям і дії яких відрізнялися від поведінки байдужих спостерігачів, прямих пособників катів і самих убивць. Звання «Праведник народів світу», визначене в Законі держави Ізраїль «Про «Яд Вашем» (Закон 1953 р., виданий Кнесетом Ізраїлю, про відкриття й заснування в Ізраїлі меморіалу жертв Голокосту – прим авт.), стало широко відомим у всьому світі, воно є синонімом честі, людського героїзму й означає перемогу добра над силами зла.

Праведники, згідно з цим визначенням, були людьми, які не тільки допомогли євреям, але були готові покинути свої відносно безпечні позиції; люди,

котрі були готові в разі необхідності заплатити ціну за свою позицію і навіть розділити долю потерпілих [9].

Визнані Законом «Про «Яд Вашем» «Праведники народів світу» – це вихідці з 44 країн, серед них християни всіх конфесій і мусульмани, віруючі й атеїсти, чоловіки та жінки, люди всіх професій і віків, освічені, професіонали й неписьменні селяни, багаті й бідні. Єдине, що їх об'єднує, – це людяність і мужність, прагнення в жорстоких умовах терору зберегти найкращі моральні якості [15].

Існує певний порядок, процедура присвоєння почесного звання. Урятовані надсилають свої заяви-свідчення про врятування. Євреї, які живуть в інших країнах, звертаються до амбасад держави Ізраїль. Заяву-свідчення врятованої особи підтверджують два свідки. Документи розглядає сама комісія.

Члени комісії працюють на добровільних засадах. Більшість із них самі пережили Голокост. Переживши ці важкі випробування, вони твердо переконані у важливості оприлюднити історії любові до людей і порятунку.

Кожен член комісії є фахівцем з історії Голокосту в певній частині Європи. Члени комісії вивчають подані документи й докази випадків порятунку та виносять свою думку для обговорення і прийняття рішення на черговому засіданні. Кожен випадок ретельно досліджується, перш ніж буде поданий на розгляд комісії. На основі зібраної документації комісія потім продовжує обговорювати й вивчати справи «Праведників», якщо комісія має певні сумніви щодо мотивів чи достовірності інформації, справа може повторно розглядатись протягом багатьох років.

До складу комісії входять відомі ізраїльські юристи, історики, а також представники уцілілих під час Голокосту євреїв. Почесне звання «Праведник народів світу» надається, якщо висунута єврейською спільнотою кандидатура відповідає таким вимогам за існування таких умов: 1) здійснення активних вчинків задля врятування єв-

реїв, навіть якщо ці дії виявилися безуспішними через незалежні від рятівника обставини; 2) за реальної загрози життю рятівника, пов'язаної з такими діями; 3) за безкорисливості, тобто під час рятування євреїв без отримання або очікування винагороди; 4) якщо під час операції з рятування, а також до неї та після неї рятівник не завдав шкоди іншим євреям або не єврея; 5) за наявності достовірних свідчень.

Комісія застосовує сім основних критеріїв під час визнання тієї чи іншої людини «Праведником народів світу»:

1) людина, котра претендує на звання «Праведника», має бути неєврейського походження, особисто намагалася врятувати хоча б одного єврея незалежно від того, чи вдалося їй це зробити;

2) акт порятунку мав місце в роки Голокосту, коли євреям не було куди діватися й ні на кого було покластися;

3) порятунок євреїв був для самого рятівника ризиком для власного життя;

4) допомога надавалася безкоштовно та безкорисливо, без зайвих умов;

5) рятівник під час врятування виявляв гуманне ставлення до врятованого;

6) під час, до й після порятунку рятівник не знущався та не завдавав зла євреям;

7) наявність достовірних посвідчень (посвідчення врятованих або документи, що підтверджують факт порятунку євреїв) [14].

Наголосимо, що сам лише факт порятунку євреїв не є достатньою підставою для того, щоб визнати людину «Праведником». Крім того, званням «Праведник» не нагороджують:

1) родичів євреїв; наприклад, коли чоловік врятував свою дружину-єврейку, але не врятував і не намагався врятувати інших членів сім'ї дружини;

2) тим, хто допомагав одним євреям, але переслідував інших;

3) не завжди присуджується звання тим, хто обіймав високу посаду (дипломати, підприємці тощо), рятував євреїв, ризикуючи лише своєю кар'єрою чи майном, а не життям. Наприклад, пар-

тизанський командир, який прийняв до загону в'язнів гетто: зробив він акт порятунку, або ж просто прийняв до загону нових бійців? Через це поки не присвоєно звання Павлу Пронягіну, загін якого звільнив в'язнів двох гетто в Білорусії.

Поєднання другого і третього критеріїв є основним під час присвоєння звання. В Україні, Росії, Білорусії звичайною формою покарання за спробу порятунку євреїв був розстріл або смерть через повішення. У Польщі, починаючи з 1942 р., розстрілювали не просто рятівника, а й членів його сім'ї. Такі факти знаходимо й на території Західної України.

Шостий критерій виявляє неоднозначність при наданні статусу «Праведника». Тривали дискусії, чи присуджувати звання «Праведник» Оскару Шиндлеру. Визначення мотивів його дій стало основною проблемою в розгляді справи.

Відповідно до сьомого критерію, Комісія визначає достовірність показань свідків. На жаль, іноді вона допускає помилки. Прикладом є історія присвоєння звання «Праведник» українцю Степану Веремчуку. Як він стверджував, у вісім років рятував євреїв, переводячи їх по болотистих місцях до партизанів. На основі свідчень однієї жінки, нібито ним урятованої, це звання отримали заявник, його мати, а також ще дві людини. Лише додаткове розслідування справи із залученням свідчень партизанів довело вигаданість цієї історії [8].

На сьогодні звання «Праведник Світу» отримали більше ніж 24 тисяч чоловік. Значна частка цих людей жила в європейських країнах, окупованих нацистами під час Другої світової війни. Найбільша кількість «Праведників» у Польщі – понад 6 000, Голландії – понад 5 000, третє місце посідає Франція – 3 760, на 4-му місці перебуває Україна – 2 441 людина.

Зазначимо, що за останнє десятиліття відбулося «розширення» значення поняття «Праведник народів світу». На перший план виходить уже не так

факт ризику для життя рятівника, як його морально-етичний підхід. Комісія розглядає мотиви людей: чим вони керувалися, коли рятували євреїв? Хоча зазвичай це був комплекс мотивів. Часто вони перепліталися між собою та взаємодоповнювали один одного.

В ізраїльських дипломатів немає почеснішого обов'язку, аніж ушанування не тільки кожного, хто загинув під час катастрофи – Голокосту, а й «Праведників народів світу». При вшануванні «Праведників» їх нагороджують грамотою і медаллю. У грамоті зазначається: «Присвоюючи Вам звання «Праведник народів світу», ми високо оцінюємо Ваш подвиг і складаємо нашу вічну подяку за те, що в лихі часи минулої війни Ви виявили християнське милосердя та доброту і, незважаючи на ризик втратити власне життя й життя Вашої родини, урятували євреїв, які були приречені на загибель. Єврейський народ ніколи не забуде Ваш благородний вчинок і буде передавати Ім'я Ваше із покоління в покоління як приклад високої людяності та злагоди між нашими народами. Український народ, гордістю якого Ви є, може пишатись Вами. Ми схиляємо перед Вами свої голови».

Мешканці Ізраїлю, котрі мають звання «Праведник Миру», а також їхні вдови, вдівці або діти мають низку пільг. Зокрема, вони отримують щомісячні виплати в розмірі середньої заробітної плати, виплати на оздоровлення й мають пільги зі сплати муніципального податку [12]. Щомісячна виплата дорівнює середній заробітній платі – 9 089 нових ізраїльських шекелів (станом на 01.01.2014 р.).

Виплата на оздоровлення та пільги на муніципальний податок (арнона): для «Праведників народів світу» і їхніх дружин або чоловіків – виплата на оздоровлення за 8 днів (кожному із подружжя), згідно із тарифом, установленим для державних службовців, а також пільги при сплаті комунального податку (до 66%).

У багатьох європейських країнах, де живуть «Праведники Світу», зокрема

у Великобританії, Німеччині, Австрії, вони нагороджуються національними нагородами, їм присвоюється статус учасника бойових дій.

Варто згадати й про таку організацію, як «Американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет» (англ. American Jewish Joint Distribution Committee), це найбільша єврейська благодійна організація, створена у 1914 р. Виділяють чотири основні напрями діяльності цієї організації (з англ. скор. «Джойнту») в наш час: допомога людям похилого віку; підтримка сім'ї та дітей; розвиток єврейського суспільства; міжнародний розвиток.

Відродження єврейського культурного й релігійного життя в країнах СНД, підірваного десятиріччями радянської влади, здійснюється через сформовану за допомогою «Джойнту» мережу зі 170 центрів спільноти. «Джойнту» також допоміг спільнотам у реституції й ремонті колишніх синагог, у формуванні бібліотек спільнот, у розвитку відповідних наукових досліджень, у підготовці єврейських лідерів і соціальних працівників. Основним видом діяльності організації є надання всебічної соціально-правової допомоги «Праведникам народів світу» [6].

На міжнародному рівні українці зі статусом «Праведник народів світу» є героями серед героїв. В Україні їхній статус досі не є визначеним.

Перші спроби започаткувати звання «Український Праведник Миру» були зроблені Віктором Ющенком під час його перебування на посту Президента України. Однак він пропонував започаткувати в Україні присвоєння звання «Праведник Світу» тим, хто рятував людей від голоду в 1932–1933 рр. Про це Глава держави сказав на церемонії відкриття оновленої документально-художньої виставки «Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу». Президент В. Ющенко запропонував Інституту національної пам'яті розглянути питання про запровадження в Україні «інституту праведництва», вивчивши іноземний досвід із

цього питання, у тому числі держави Ізраїль, де таке звання присвоюється людям, котрі рятували євреїв під час Голокосту. Крім того, у своїй промові він зауважив, що розслідування СБУ в межах кримінальної справи за фактом учинення геноциду в Україні в 1932–1933 рр. дає підстави стверджувати, що голод мав штучний характер і був геноцидом українського народу. За його словами, комуністичний режим пішов на цей крок з однією метою – придушити визвольні рухи в Україні та знищити людей, які мріяли про незалежну державу [20].

У 2013 р. у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 2525а, яким пропонується проголосити 11 липня Днем ушанування українських Праведників світу й пам'яті жертв «Волинської різанини». Текст проекту Закону «Про українських Праведників миру» опублікований на офіційному сайті парламенту України. «Проектом закону визначаються основні терміни та поняття, регламентується процедура, обов'язки державних органів та їх посадових осіб з ушанування українських праведників миру – осіб, які вчинили масові подвиги людяності під час «Волинської різанини», збереження історичної пам'яті і пам'ятників тих подій, створення законодавчих бар'єрів недопущення повторення злочинів проти людяності в майбутньому», – ідеться в пояснювальній записці до законопроекту. Крім того, наголошується, що на момент прийняття законопроекту він не вимагатиме коштів з Державного бюджету. «Необхідні кошти в обсязі, який буде запропоновано Кабінетом Міністрів України після встановлення кількості осіб, які мають право на державну підтримку у зв'язку з прийняттям закону і розробкою цільових програм соціального захисту українських Праведників миру, будуть передбачені у Державному бюджеті України на 2014 рік». Також автор законопроекту зазначає, що метою цього проекту Закону є «не нагадування про винних у злочині і катів, хоча і про них не варто

забувати, а пошук продуктивних шляхів міжнародного примирення та побудови спільного україно-польського демократичного майбутнього на позитивних історичних прикладах доблесті і гуманізму» [21].

Однак, що перший проект, що другий не мають ніякого стосунку до статусу, який надається «Яд-Вашем» і тим самим підмінюють поняття та правовий статус «Праведника Миру».

Вирішення проблеми правової регламентації статусу «Українського Праведника Миру» подається в запропонованому проекті Закону України «Про вшанування жертв Голокосту».

Проект Закону «Українського Праведника Миру» ґрунтується на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права, у тому числі закріплених у положеннях Статуту Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Конвенції про запобігання злочинам геноциду і покарання за нього від 09 грудня 1948 р., Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р., Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р. й інших відповідних договорів. Необхідність розроблення законопроекту щодо вшанування пам'яті жертв Голокосту зумовлена, з одного боку, збільшеними масштабами спроб перегляду підсумків Другої світової війни, виправдання злочинів проти миру й безпеки людства та потурання цим негативним явищам окремих політичних сил, з іншого – відсутністю нормативно закріплених засад діяльності щодо запобігання виявам реабілітації нацизму в різних сферах суспільного й державного життя. Основними цілями законопроекту є такі: удосконалення законодавства у сфері неприпустимості дій із реабілітації нацизму, героїзації нацистських злочинців і їхніх пособників, заперечення Голокосту; правове закріплення статусу «Український Праведник Миру» та розроблення відповід-

них положень щодо пільг для «Українських Праведників Миру» як головних дійових осіб Голокосту. Завданням розроблення проекту Закону є створення умов для заповнення «прогалини» в законодавстві у сфері забезпечення неприпустимості дій із реабілітації нацизму, героїзації нацистських злочинців і їхніх пособників, заперечення Голокосту та вшанування жертв Голокосту, що дасть змогу привести суспільні відносини у відповідність із міжнародними стандартами й наявною суспільно-політичною ситуацією в країні. Предметом правового регулювання законопроекту є правові, організаційні, адміністративні та інші відносини, що виникають у процесі встановлення осіб, котрі є жертвами Голокосту, і надання статусу «Український Праведник Миру». Передбачається, що реалізація цього Закону сприятиме прийняттю інших нормативних правових актів, у тому числі встановленню заходів адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення діянь, пов'язаних із реабілітацією нацизму, героїзацією нацистських злочинців і їхніх пособників, запереченням Голокосту, порушенням прав «Українських Праведників Миру».

Ключові слова: Голокост, Друга світова війна, геноцид, Праведник народів світу, меморіал «Яд Вашем», феномен рятування, порятункові євреїв, соціальний захист, правовий статус.

У статті розглядається проблема, пов'язана з участю місцевого українського населення в порятунку євреїв – жертв нацистського окупаційного режиму. Проаналізовано питання порушення прав людини та охарактеризовано поняття «феномен рятування». Запропоновано законопроект, який направлений на захист жертв Голокосту, а також на встановлення спеціального статусу «Український Праведник Миру».

В статье рассматривается проблема, связанная с участием местного населения в спасении евреев – жертв нацистского оккупационного

режима. Проанализированы вопросы нарушения прав человека и дана характеристика понятию «феномен спасения». Предложен законопроект, который направлен на защиту жертв Холокоста, а также на установление специального статуса «Украинский Праведник Мира».

This article discusses the issue with the participation of the local Ukrainian population in the salvation of the Jewish victims of the Nazi occupation regime. Analyzed the issues of human rights violations and the characteristic of the concept of "the phenomenon of salvation". Proposed bill that aims to protect victims of the Holocaust, and the establishment of the special status of "Ukrainian Righteous among the Nations".

Література

1. Oliner S.P. *Saving the Forsaken: Religious Culture and the Rescue of Jews in Nazi Europe* / S.P. Oliner, P.M. Oliner. – London – New Haven, 2004. – 264 p.
2. Ковба Ж.М. Людяність у безодні некла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання» / Ж.М. Ковба. – К. : Дух і літера, 2009. – 296 с.
3. Яд Вашем. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yadvashem.org/>.
4. Тяглий М.И. Холокост на території СРСР / М.И. Тяглий // *Енциклопедія*. – М. : РОССПЭН, 2009. – 1143 с.
5. Коваль М. *Україна: 1939–1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії* / М. Коваль. – К., 1995. – 193 с.
6. *Праведники народів світу* / Russian Home Page / Benefits_ru / haside Umot Olam_ru / Pages / default.aspx [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.btl.gov.il.
7. Гісем О. *Голокост в Україні (1941–1944) : [словник-довідник]* / О. Гісем, О. Мартинюк. – К. : УЦВГ, 2003. – 56 с.
8. В Україні, слідом за Ізраїлем, з'явиться звання «праведник світу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-slidom-za-izrayilem-z-yavitsya-zvannya-pravednik-svitu.html>.
9. Партія регіонів хоче запровадити звання «українських праведників світу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newsru.ua/arch/ukraine/09jul2013/zvenosnas.html>.